

підвищує небезпечність того, що навички, набуті в одному освітньому середовищі, не будуть спонтанно перенесені в іншу ситуацію. Нажаль люди, що страждають на аутичні розлади мають тенденцію до стагнації, вони начебто «застигають», набуваючі «обмежений репертуар поведінки».

Список використаних джерел

1. Блейхер В.М., Крук И.В. Патопсихологическая диагностика.-К.: Здоровье, 1986.-279с.
2. Валлон А. Психическое развитие ребенка.- М.: Просвещение, 1967.-196с.
3. Диагностика психического развития //Б.Банаштан,Б.Голуб и др. – Прага: Авиценум, - 1978 – 388с.
4. Каган В.Е. Аутизм у детей.
5. Ковалев В.В. Психиатрия детского возраста. – М.:Медицина, 1979.-606с.
6. Лурия А.Р. Проблемы высшей нервной деятельности нормального и аномального ребенка / Собр.соч. Т.11. – М., 1956.
7. Практикум по патопсихологии /Под ред. Зейгарник С.Я.,Николаевой В.Р.,Лебединского В.В. – М.: Изд-во МГУ, 1987. – 183с.
8. Психическая депривация в детском возрасте /И.Лагермейер, З.Матейчик. – Прага: Авиценум, 1984.-316с.
9. Спиваковская А.С. Нарушения игровой деятельности.- М.:Изд-во МГУ, 1980.- 132с.
10. Эмоциональные нарушения в детском возрасте и их коррекция / В.В.Лебединский, О.С.Никольская и др.-М.:Изд-во МГУ,1990.-197с.

Даценко О.А.

Дефінітивно – компонентна модель життєвого вчинку особистості

В умовах суспільних змін, соціально-економічної та духовної кризи все більшого значення набувають проблеми морального життя людини, її здатності до конструктивних, соціально схвалених дій та вчинків. Нове тисячоліття породило тип людини, яка загубилася у власному бутті, для якої місце сутнісного, сакрального займає ексцентричне, епатажне, а її духовний вимір заміщується економічним, ринковим, претендуючи на статус єдиної можливої реальності буття. Це ті обставини, які змушують суспільство активно шукати протидію хибному становленню особистості молодій людині. Українською гостро постає проблема актуалізації її внутрішніх життєвих рушіїв, що охоплюють уявлення про життєвий вчинок. У цьому контексті особливе значення відводиться формі вияву людиною життєтворчих умінь. Визначаючи вчинок як умову і засіб її сутнісного самоствердження, вважаємо за доцільне розглядати вчинковий підхід як найбільш оптимальний і перспективний для розв'язання актуальних проблем виховання молоді.

На основі сучасних психологічних концепцій та завдяки актуалізації проблеми пошуку смислу життя в науці вимальовуються дві загальні теоретичні і практичні парадигми, з яких випливають дві відповідні моделі життєвого шляху людини [1]. Перша модель - це спрямування власного існування лише «на себе», на власні фізіологічні, матеріальні потреби комфортного існування, відсторонення від моральних, духовних цінностей, де основним психологічним орієнтиром є почуття задоволення. Друга модель спрямована на опанування смислу та здійснення справи життя, постійну самоактуалізацію, долання перешкод, вирішення психологічних і життєвих проблем, де основним психологічним орієнтиром є відповідальність за іншого, праця на користь суспільства тощо. Внутрішній зміст цієї стратегії розкривається як свідомо, активно-перетворювальна позиція суб'єкта, в якій життя-це вчинок.

Аналіз сучасної літератури засвідчив недостатню розробленість даної проблематики. Феномен життєвого вчинку досліджується в структурі концептів життєвого шляху (Б.Г. Ананьєв, С.Л. Рубінштейн, К.А. Абульханова-Славська та ін.); самовизначення та самореалізації (В.А. Роменець, Л.Н. Коган, П.А. М'ясоїд, О.Г. Асмолов та ін.); різноманітних екзистенційних проявів (С.Д. Максименко, Т.М. Титаренко, В.О. Татенко, І.П. Маноха та ін.). Предмети наукового аналізу безумовно збагачують розуміння зазначеної феноменології, але не систематизують її дефінітивно-компонентної структури.

Концептуалізація вчинку спостерігається в працях багатьох науковців. Деякі автори розглядають його з точки зору соціального нарративу, як дію, що опосередковується суспільним та культурно-історичним контекстом. Так С.Л. Рубінштейн називає вчинком дію, в якій виражена позиція суб'єкта до іншого або норм суспільства [7, с. 283]. В.Г. Асеев зазначає, що «вчинок – це завжди дія, яка оцінюється в широкому соціальному контексті, має певний особистісний та соціальний смисл» [3, с. 46]. Інші науковці інтерпретують вчинок з позиції мотиваційного вибору та вольових дій. О.М. Леонтьєв зауважує, що «вчинок-це цілеспрямована дія, яка існує в межах полімотиваційного простору особистості» [6].

Близьку термінологічну позицію займає і А.В.Петровський зазначаючи, що «вчинок – це полімотивована особистісна дія, з різними афективними переживаннями актуалізованих спонук» [9, с.71].

Роль волі та мотивів, як базових компонентів вчинку неодноразово підкреслювалась в працях О.В. Киричука, В.А. Роменця. Автори визначають вчинок, як «полімотивовану, вольову дію, що спрямована на подолання конфлікту інтересів» [11, с.231]. П.А. М'ясоїд стверджує: «вчинок-це боротьба за свободу та самодетермінацію всупереч обставинам життя» [8, с. 90-100].

Проблема моральної категоризація вчинку почала досліджуватись ще в 20-х роках в працях М. М. Бахтіна. Автор взагалі вважає, що кожний психічний феномен, навіть людська думка з усім її змістом, становить індивідуально-відповідальний вчинок. М.М. Бахтін називає життя суцільним учинюванням: «Я вчиняю, усім своїм життям, кожний окремих акт і переживання є моментом

мого життя - вчинювання. Дія стає вчинком особливо тоді, коли набуває морального змісту. Виникає моральний суб'єкт з відповідною психічною структурою» [5, с. 41].

Про моральний аспект вчинку зазначається і в дослідженнях О.Г. Асмолова, П.М. Якобсона та ін. О.Г. Асмолов стверджує, що «вчинок – це ієрархічне утворення, на вищих щаблях якого знаходяться моральні атитюди. Він розгортається в трьох площинах: смисловій, цільовій та операціональній» [4, с.65].

Узагальнюючи теоретичні підходи до концептуалізації вчинку можна зазначити, що цей термін має достатньо широкий полісемічний ряд та використовується для позначення:

- 1) свідомих дій особистості, як активно-перетворювальних стратегій;
- 2) вольових дій в ситуації боротьби мотивів;
- 3) моральних дій, які регулюються культурними імперативами;
- 4) особливої особистісної активності, яка не зводиться до реалізації окремих видів діяльності або актів поведінки.

Реалізації вчинку передуює «внутрішній план дії», в якому представлені свідомо вироблені наміри, є прогноз результату й оцінки з боку оточуючих людей і суспільства в цілому. Наміри виступають ідеальним образом вчинків і завжди існують в усвідомленій формі. Вчинок – це дія, яка усвідомлюється діючим суб'єктом як суспільний акт, що відображає ставлення цієї людини до іншої і, в свою чергу, викликає ставлення до себе.

На думку Є.Є. Соколової загальноприйнятою, реально-практичною структурою вчинку виступають:

- 1) ситуативний компонент - поєднання зовнішніх та внутрішніх умов, що спричиняють певний вчинок;
- 2) мотиваційний компонент - властиве особистості первинне усвідомлення збуджуючого, спонукаючого характеру ситуації, що приводить до актуалізації певних мотивів вчинків, до їх протиставлення чи поєднання, в результаті чого формується намір (задум) вчинку - складне психологічне утворення, в якому поєднуються значущі ідеали, ідеї щодо прийняття певного рішення відносно мети та характеру дій;
- 3) дійовий компонент - комплекс реально-практичних дій особистості, спрямованих на прийняття нею рішення щодо морального змісту ситуації та реалізацію прийнятого рішення;
- 4) післядійовий компонент - комплекс пізнавально-перетворювальних дій особистості, спрямованих на вторинне постдійове усвідомлення змісту здійснених вчинків, на аналіз їх результатів.

Як зазначають науковці, головним в структурі вчинку виступає домінуючий мотив. «При поясненні будь-якого людського вчинку треба враховувати спонуки різного рівня і плану в їх реальному сплетінні і складному взаємозв'язку. Міркувати тут однопланово, шукати мотиви вчинку тільки на одному рівні в одній площині - означає свідомо позбавити себе можливості зрозуміти психологію людей і пояснити їх поведінку» [12, с. 261]. В залежності

від домінуючого мотиву та змістовних ознак, Т.І. Васюк диференціює вчинки на: вчинок-наслідування; вчинок-протистояння та вчинок-виклик; вчинок-приспосовання; вчинок-відчай; вчинок-обов'язок; хибний вчинок; альтруїстичний вчинок тощо [5, с 78].

Домінуючими мотивами вчинку можуть виступати потреби, точніше усвідомлена необхідність їх задоволення (неусвідомлені потреби можуть бути стимулами вчинків, але не їх мотивами); інтереси - вибрана спрямованість свідомості на ті чи інші об'єкти, які можуть задовольнити потреби; цілі - образи очікуваних і бажаних результатів діяльності. Крім того, мотивами часто виступають установки - стан стабільної готовності діяти певним чином в окремих ситуаціях; соціальні орієнтації - відносно стійке вибіркове ставлення до тих чи інших цінностей життя і культури; звички - атитюди на певні, автоматично повторювані форми поведінки, які усвідомлені раніше і стали до такої міри стійкими, що не обов'язково потребують активної діяльності розуму при кожному конкретному вчинку. До вищих мотивів вчинків слід віднести глибоко усвідомлені переконання, продумані та відчуті установки й орієнтації, що стали загальними принципами поведінки на раціональному рівні, які визначають і контролюють інші спонукальні одиниці вчинків.

Психологічна природа вчинку розкривається в наступних феноменологічних дескрипторах:

- 1) аксиологічність, вчинок – це завжди моральний вибір;
- 2) одиничність, вчинок – це не типова дія, що постійно повторюється, це особливий акт життєтворчості індивіда, що потребує особливого рішення та характеризується глибокими та тривалими роздумами;
- 3) полімотиваційний характер мотивів, висока усвідомленість намірів;
- 4) відповідальність за наслідки свого вчинку;
- 5) суб'єктивно-об'єктивна значущість результатів вчинку.

Виявлені особливості імпліцитно утворюють модель вчинку, яка спирається на два основні компоненти. Перший включає в себе наміри, прогнозовані відповідні реакції від оточуючих людей і середовища, в якому планується здійснити вчинок. Таким чином, цей компонент може розглядатися як прогноз майбутнього елементарного акту поведінки. Мотиви й цілі входять до цього компоненту безпосередньо, через прогноз відповідних реакцій. Другий включає в себе реалізований намір з системою відповідального контролю та сукупність реакцій від оточуючих людей і середовища, які виникли у відповідь на реалізацію наміру.

Вчинок однаковою мірою можна розуміти як суб'єктивно мотивований результат і як об'єктивно реалізований мотив. Щоб правильно оцінити вчинок як моральну дію, треба враховувати одночасно моральну цінність і мотиву, і результату, тобто конкретне співвідношення цих двох цінностей у конкретному вчинку.

Вчинок – це полімотивована дія, в якій смислоутворюючий мотив має позитивний заряд і спрямований на рішення життєвих задач окремого індивіда чи цілої групи (О.М. Леонт'єв, 1975; А.А. Файзуллаєв, 1983). Боротьба

сміслоутворюючих мотивів та мотивів-стимулів є квінтесенцією вчинку. Слід зазначити, сміслоутворюючі мотиви задають межі подальшого розвитку особистості, являються мотивами зростання (А. Маслоу). З діяльністю, спрямованою на їх реалізацію пов'язують особистісні новоутворення. Натомість, мотиви-стимули, маючи негативний заряд, дуже часто відіграють консервативну роль, сприяють збереженню досягнутого рівня, а не руху вперед. Т.М. Титаренко зазначає, що дихотомія мотиваційного вибору тут опосередковується двома значеннями: необхідністю рішення життєвих задач (людина діє від іманентної необхідності сенсу чи відповідальності) або збереження власного здоров'я та спокою. Яка стратегія переможе, залежить від ієрархії особистісних смислів, життєтворчих можливостей та вчинкового потенціалу індивіда [12, с. 81].

Вчинок у своїй сутності, динаміці, логічності і спрямованості є розгорнуто-колізійним актом, який включає суперечки між свідомим та підсвідомим, раціональним та емоціональним, запланованим та ситуативним [11, с.18]. У цьому відношенні варто погодитись із думкою І. В. Васюка про те, що вчинок пов'язується з колізійністю ситуації, істотною боротьбою мотивів і необхідністю вибору, з встановленням певного відношення між метою і засобами дій. В цьому контексті мотивація вчинку, на думку автора має декілька концептуальних ознак: 1) залежно від ситуації індивід актуалізує внутрішні спонукання в їх розмаїтті і на цій основі прогнозує можливі суперечності спонук; 2) актуалізація протилежних спонук може призвести до внутрішнього конфлікту, психологічного дискомфорту, загострення почуття відповідальності; 3) актуалізація спонукальних імпульсів може здійснюватися на раціонально-логічній, чуттєво-емоціональній та інтуїтивній основі, що суттєво впливає на зміст і форму самого вчинку; 4) зрештою виокремлюється «провідний мотив», що визначає необхідність прийняття рішення та характер розгортання вчинку; 5) актуалізація внутрішніх спонук прискорюється пропорційно досвіду розгортання вчинків та їх аналізу [5].

Вирішення внутрішньої суперечності вчинку відбувається за рахунок життєтворчих дій та поведінки, але сам вчинок до них не зводиться. В цих діях органічно поєднані моральні та соціальні ідеали, вони зачіпають сутнісні характеристики людини, її здатність співвідносити себе з іншими. В результаті такої вчинкової активності долається тотальна залежність від умов ситуації та обставин життя, відбувається перетворення внутрішніх позицій та установок. Це дає змогу й надалі генерувати творче начало, варіантно діяти, активізувати волю, впливати на зовнішні фактори.

Є.Є. Соколова вбачає внутрішню суперечність вчинку у невідповідності реального та потенційного рівнів самоактуалізації, протиріччями між особистісним та суспільним, поєднанням альтруїстичного та егоцентричного [10, с. 12-20]. Виходячи з пріоритету суспільних інтересів перед особистісними, моральна самосвідомість індивіда субординує мотиви поведінки. При визначенні мотиваційного наміру суб'єкт шукає нові способи поведінки, які дозволяють йому реалізувати задачі іншого, зберігаючи при цьому власні

установки. Операційним механізмом тут виступає рефлексивна свідомість, що виявляється в осмисленні й переживанні людиною необхідності вчинкового акту, можливо навіть і всупереч власним потребам [10, с. 34]. Рефлексивний компонент актуалізується тоді, коли особистість подумки виокремлює себе зі сфери буття, виділяє пріоритет життєвої ситуації та оцінює власні наміри в співвідношенні з моральними еталонами. Рефлексивний компонент забезпечує успішне «самоврядування» у вчинковій самоорганізації; припускає постійний приплив досить повної і правильної інформації про умови перебігу і характер тієї чи іншої ситуації; реалізує активний пошук, добір і використання життєтворчих умінь.

Життєвий вчинок завжди опосередковується системою критеріїв відповідальності індивіда. На думку О.М. Леонтьєва вчинок - це здатність до морального, своєчасного та оптимального життєвого вибору, в якому ідеальна модель особистості - це відповідальна людина, котра робить свій вибір на користь інших [6]. З таким тлумаченням відповідальності перетинаються наукові положення когнітивної теорії навчання Дж. Роттера, передусім його концепт локусу контролю, який узагальнено відображає очікування того, якою мірою люди контролюють і як оцінюють власні дії та перебіг життя. Автор аналізуючи термін «відповідальність», досліджує явище, яке описується ним як властивість інтернальності особистості (схильність приписувати відповідальність за все внутрішнім чинникам - своїй поведінці, характеру, здібностям), яка протистоїть екстернальності (схильність приписувати відповідальність за все зовнішнім чинникам).

Особливості здійснення та результати вчинку багато в чому визначаються вчинковим потенціалом особистості. Вчинковий потенціал – поняття, яке вперше було впроваджено в науковий обіг О.В. Киричуком та В.А. Роменцем і яке розуміється як структурно - динамічне утворення, що поєднує в собі ситуаційні, мотиваційні, операційні та рефлексивні компоненти [11]. Тому сутність поняття вчинкового потенціалу особистості конкретизувалась через визначення його структурних компонентів:

- ситуаційна компонента («Я перебуваю в ситуації»), специфічними психологічними характеристиками якої є іманентна спроможність людини виокремити себе із середовища, відображення змісту антагоністичних ознак ситуації, потенційну залежність/незалежність від ситуації (обставин);

- спонукальна компонента («Я хочу вчиняти»), що інтерпретується як інтенція, диспозиція, мотиваційне настановлення, готовність діяти певним чином за певних обставин. У структурі вчинкового потенціалу ця компонента визначає цінності, на які буде спрямована активність;

- дієва компонента («Я можу вчиняти») розглядається як потенційна спроможність віднайти найбільш ефективні й адекватні засоби, прийняти максимально-творче рішення щодо ситуації, яка виникла, реалізувати мотив, втілити намір у реальність;

- післядієва компонента («Я рефлексую») передбачає оцінку вчиненого та його фіксацію в індивідуальному досвіді.

На думку І.П. Манохи дієвий компонент вчинку реалізується завдяки системі індивідуально напрацьованих самоорганізуючих дій особистості [11]. Вчинок розуміється як наслідок прийняття рішень, як підсумок усіх альтернатив; у ньому всі попередні конфлікти так чи інакше знаходять розв'язання. В якості механізмів розв'язання саме і виділяють самоорганізуючі дії.

В працях К.А. Абульханової-Славської, В.А. Роменця, О.В. Киричука, С.Д. Максименка та ін. зазначається, що дія, яка організує життя – це активність, що виникає в процесі знаходження суб'єктом проблемних ситуацій, спрямована на їх подолання, яке з боку зовнішньої практичної діяльності здійснюється згідно із принципом максимальної ефективності, а з боку внутрішньої психічної діяльності – згідно із принципом максимального втілення сенсу життя.

На думку Д.О. Леонтєва самоорганізуючі дії виступають результатом розвитку особистісного потенціалу. Вони інтегровані в цю систему як механізми свідомих спроможностей в бік суспільно значущого, соціально продуктивного та морально ціннісного. Існує безліч негативних факторів, перешкод в ситуації вибору, але їх вплив може бути мінімізований за рахунок введення різних чинників, перш за все самоорганізуючих дій.

Психологічна специфіка самоорганізуючих дій, що входять до складу вчинкового акту, визначається рівнем сформованості життєтворчого досвіду. На думку В.К. Каліна, ця специфіка полягає в тому, що зазначені дії розгортаються безпосередньо в умовах боротьби смислоутворюючих мотивів і мотивів-стимулів. В даному контексті людина, як суб'єкт самоорганізації, має здатність, по-перше, взагалі знаходити проблемну ситуацію; по-друге, може піднімати її до рангу задачі, яку необхідно вирішити, і, по-третє, власне, – вирішує дану проблемну ситуацію шляхом активізації життєтворчих дій [5].

В працях В.І. Моросанової самоорганізація індивіда, в першу чергу, виявляється як усвідомлена саморегуляція. Це цілісна система психічних засобів, за допомогою якої людина може керувати власною цілеспрямованою активністю в умовах вчинкового акту. Саморегуляція тут розуміється як системно організований процес по ініціації, побудові, підтримці та управлінні різних видів і форм зовнішньої і внутрішньої активності, що спрямовані на досягнення соціально значущої мети (О.О. Конопкін, 1980; В.І. Моросанова, 1990).

В структурі вчинку система самоорганізуючих дій має складну архітектоніку, опосередковується різноманітними особистісними детермінантами, а тому набуває характеру індивідуальних особливостей. Аналізуючи теоретичні дані, накопичені в працях вітчизняних психологів з даної проблематики можна виділити деякі індивідуальні особливості самоорганізуючих дій людини, які визначають рівневі, змістовні, предметні та результативні характеристики вчинку:

- індивідуальні особливості в цілепокладанні, прийнятті та утриманні мети, різна ступінь інтенціональної активності та адекватності зовнішнім та внутрішнім умовам;

- ієрархічність мети, перевага суспільного над особистим;

- особливості моделювання, тобто аналізу зовнішніх та внутрішніх умов проблемної ситуації або діяльності, виявлення джерела інформації для побудови програми реалізації діяльності чи поведінки, прагматичність та гностичність цієї моделі;

- особливості програмування майбутніх виконавчих дій, специфіка їх компетентності, антиципації та деталізації, релятивність об'єктивно-суб'єктивним передумовам, специфіка засобів досягнення мети;

- особливості контролю, оцінки та корекції активності, фіксація та аналіз результатів згідно імовірній моделі результату вчинку, прийняття рішення про корекцію повторних дій.

Теоретичний аналіз проблеми життєвого вчинку дає можливість для визначення категоріального простору феномену в теоретико-методологічному форматі «життєтворча самореалізація особистості». У зв'язку з цим дефінітивно – компонентну модель вчинку можна представити у наступному вигляді: виникнення спонук, щодо необхідності виконати вчинок (наміри, прогнози) → боротьба мотивів → моральний вибір (прийняття рішення) → самоорганізуючі дії → аналіз та оцінка наслідків вчинку (почуття відповідальності). Ця модель потребує подальшого, більш детального психологічного дослідження, яке дасть змогу науковцям відповісти на питання: що ж таке людський вчинок?

Список використаних джерел

1. Абульханова – Славская К.А. Стратегия жизни. / Ксения Александровна Абульханова – Славская – М., 1991. – 229с.

2. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания./ Борис Герасимович Ананьев – Питер, 2001. – 288с.

3. Асеев В. Г. Мотивация поведения и формирование личности. - М., 1976. – 158с.

4. Асмолов А.Г. Психология личности. / Александр Григорьевич Асмолов – М, 2007. – 324с.

5. Васюк Т.І. Сутнісні аспекти морального вчинку. – К., 2007 -116 с.

6. Леонтьев А.Н. Воля // Вестник МГУ. Серия 14. Психология. 1933. №2 – с. 3-14.

7. Рубинштейн С. Л. Проблемы общей психологии. / Сергей Леонидович Рубинштейн – М, 1973. – 432с.

8. Мясоед П.А. Системно-деятельностный подход в психологии развития // Вопр. Психол. 1995. №5. – с. 90-100.

9. Петровский А.В. От поступка к характеру /Артур Владимирович Петровский – М., 1963. – 275с.

10. Соколова Е. Е. Поступок как единица анализа личности – М., 1999 – 56с.

11. Основы психологии / За ред. О.В Киричука, В.А. Роменця – К., 1996. – 632с.